

Vetenskapliga begrepp vid undersökning av det förflutna: historiskt faktum, urval, hypotes

Om Richard J. Evans: *Till historiens försvar*.

2:a uppl. Stockholm: SNS förlag, 2008.

Bo Edvardsson

Örebro universitet

Institutionen för juridik, psykologi

och socialt arbete

2009

Inledning

Det är nog en vanlig föreställning att historiker sysslar med att ta reda på sanningar om det förflutna – vad som hände och hur människor levde – samt att mycket av det som historiker hävdar är sant. Den brittiske historikern Evans bok *”Till historiens försvar”* uppvisar dock en mer mångfacetterad bild av vad historiker anser att de sysslar med. Boken utgör i mycket en kommentar till postmoderna teoretiker som hävdat att historieskrivning utgör en diskurs som har föga med den historiska verkligheten att göra. Evans låter både mer traditionell historieskrivning och dess postmodernistiska kritiker komma till tals. Jag skall här söka utreda hur Evans i sin text hanterar tre vetenskapliga begrepp, nämligen *historiska fakta*, *urval* respektive *hypotes*.

Vid granskningen används Evans egna formuleringar. Det är inte nödvändigtvis så att Evans avkrävs att använda just de tre ovan nämnda termerna för de aktuella begreppen.

Ett par kriterier för att i denna granskning ta med formuleringar kring de nämnda tre begreppen är grad av precision i formuleringarna och graden av variation/olikhet i formuleringarna. Det är inte just här någon poäng att gång på gång nämna att Evans t.ex. säger något vagt eller att han än en gång säger samma sak. Evans hantering av de tre begreppen granskas per kapitel, där de förekommer, och hans svar till sina kritiker i bokens 2:a uppl. granskas inte.

Historiskt faktum/historiska fakta

Med faktum avses *”sakförhållande som inte kan bestridas”*.¹ Det första begreppet som utgör utgångspunkt för en granskning av Evans egen text - som här i sin förekomst är ett historiskt faktum - är begreppet *”historiskt faktum/historiska fakta”*. Tveksamma som historiska fakta är däremot referat och citat i Evans text, som kräver kontroll mot källor för att kunna godtas som historiska fakta. Det skulle kunna finnas fel i dessa och de skulle kunna vara lösryckta ur sina sammanhang eller skevt valda på så sätt att de blir missvisande. Evans kan även tänkas framföra felaktiga tolkningar av de författare han refererar/citerar. Kontroller av de uppgifter Evans anfört har inte utförts här.

Inledning

Evans (s 20) påpekar att historikern Carr *”anbeföll sina läsare att granska historikern innan de granskade hans ’fakta’”*.

Evans (s 27f) hänvisar även till att vissa historiker ansett att en del frågor lagts åt sidan, t.ex. vad historiska

¹ Nationalencyklopedins ordbok (2000)

orsakssammanhang är och hur historiker definierar ett historiskt faktum.

Kap. 1. Historieskrivningens historia

Evans (s 36f) tar upp behovet av källkritik, av att som historikern Ranke påpekat "*rensa ut falsarier och förfalskningar*" ur det förgångna" (dvs. motsatser till fakta). Vid sekelskiftet 1800/1900 hade föreställningarna om att slutgiltigt få fram alla fakta som gick att få fram börjat vackla (Evans s 39).

Kap. 2. Historia, vetenskap och moral

Evans (s 63) nämner att historikern Elton hävdar att historisk kunskap växer med tiden och väl utförd forskning skulle kunna bestå framtida prövningar. Men vår förståelse av vad vi redan vet kan ändras (Evans s 64).

Kap. 3. Historikerna och deras fakta

Kapitlet inleds med frågan om definition av begreppet "*historiskt faktum*". Evans (s 89) refererar först historikern Eltons definition:

”Ett historiskt faktum är någonting som inträffat i det förflutna och som avsatt spår i dokument vilka historikern i sin tur kan använda för att i efterhand rekonstruera det hela.”

Härvid skall historikern undvika förutfattade meningar.

En annorlunda definition hade historikern Carr som

”hävdade att en händelse i det förflutna inte blev ett historiskt faktum förrän det godkänts som sådant av historikerna.” ...”Historiska fakta var därför något som uppstod genom teori och tolkning.” (Evans s 89f)

Evans (s 90) konstaterar att detta slags definierande skapat semantisk förvirring och konstaterar själv:

”Ett historiskt faktum är något som ägde rum i det förflutna och vars existens kan bekräftas med hjälp av de spår historien har lämnat efter sig.” Händelsen existerar ”helt oberoende av historikern”. ”Teori och tolkning är något som kommer in i bilden då fakta skall omvandlas till bevis.” ”Fakta är med andra ord något som begreppsmässigt föregår tolkningen, medan tolkningen i sin tur föregår bevisföringen.”

Evans (s 90) påpekar att historiker inte främst är intresserade av fakta utan av sammanhangen mellan fakta.

Evans (s 91) tar även upp ett exempel med en pepparkaksförsäljare som 1850 påstås ha sparkats ihjäl av en folksamling och talar om en *"någorlunda stor" "sannolikhet"* för att detta är ett historiskt faktum. Evans (s 91) talar även om *"medlemskap i (den inte särskilt nogräknade) klubben för historiska fakta"*.

Detta antyder att osäkra uppgifter tillåtits passera som historiska fakta. Börjar man som Evans (s 91) här tala om sannolikhet, så ter sig inte begreppet faktum tillämpligt. Evans påtalar avsaknaden av andra, samtida dokument som skulle kunna bekräfta pepparkaksförsäljarens död. Att denna påstådda händelse i källtexten används som ett argument för våldet i det viktorianska England anser inte Evans (s 92) godtagbart. Fler belägg för händelsen krävs. Evans (s 92) anser att författaren hade formulerat en tes och letade efter belägg för den.

Evans (s 92) påpekar även att ett faktum inte behöver vara en händelse. Exempelvis kan en byggnad i viss position, en juridisk lag, en mänsklig relation etc. anses vara ett faktum. Mängdteoretiskt sett utgör händelser en delmängd av den större mängden av historiska fakta. Evans (s 94) påtalar att dokumentkällor uppvisar stora problem och hänvisar till Partners konstaterande om historiska fakta att de är

”konstruerade föremål som i kognitiv mening inte skiljer sig från andra tillverkade saker eller från ’fiktion’”

Evans (s 94) hänvisar till ett par av hennes kollegor som hävdar att

”Historikernas grundläggande påstående om att deras framställningar vilar på fakta kan helt och hållet raseras, vilket också gjorts.”

LaCapras konstaterande om dokument citeras av Evans (s 94):
 de *”är texter som kompletterar eller ’bearbetar’ verkligheten och inte bara källor som röjer vissa fakta om denna ’verklighet’”*. Enligt LaCapra (Evans s 94) skrivs dokument utifrån någons utgångspunkt och avsikt och gentemot en viss läsargrupp. Den partiskhet som finns i dokument kan överföras till historikerns egen skrift. Han vänder sig mot att historiker ofta läser texter som *”enkla informationskällor”* och då lätt kan bli vilseledda. (Evans s 94)

Det kan finnas anledning att här påminna om etnometodologen Garfinkels uppfattning om sjukvårdsjournaler – att de i första hand skrivs för att ha

ryggen fri.² Kellys uppmaning till historikerna att inta en *”aggressiv hållning”* gentemot sina källor framförs av Evans (s 94). Evans (s 95) berör även frågan om att en skildring av verkligheten kan vara lika historiskt intressant som verkligheten själv. Även om en text inte stämmer med vad som faktiskt var fallet eller hände, så ger den t ex upplysning om hur författaren tänker (Anm. inte nödvändigtvis, den kan ju vara lögnaktig).

Det påpekas (Evans s 105f) att de historiska fakta kommer ifrån ursprungliga (primära) respektive härledda (sekundära) källor (dvs. i detta fall har källorna inte själva bevittnat något). Båda källtyperna är förknippade med avsevärda källkritiska problem eller felkällor. Evans (s 108) hänvisar till Jenkins som anser att distinktionen mellan primära och sekundära källor *”prioriterar ursprungskällor, dyrkar dokument och förvanskar hela historieskrivningens arbetsprocess”*. Enligt Jenkins (Evans s 109) bör det vara viktigare att tränga in i historikernas förutfattade meningar och medvetande än i medvetandet på de människor som levde i det förflutna. Utifrån ett postmodernistiskt perspektiv blir viktiga frågor hur historiker skapar en illusion av sanningsenlighet hos fakta. Enligt Evans (s 111) menar White att det är ungefär samma sak att skriva en historiebok som att författa en roman. Evans (112f) påtalar att i detta slag av perspektiv försvinner de historiska

² Garfinkel, Harold (1984), *Studies in ethnomethodology*, chapter 6 “Good organizational reasons for ‘bad’ clinical records”.

fakta mer eller mindre ur blickfältet. Distinktionen mellan primära och sekundära källor överges och gränserna mellan historia och dikt upplöses, dvs. gränserna mellan historiska fakta och icke-fakta försvinner.

Kap. 4. Källor och diskurser

Evans (s 127ff) går i detta kapitel in på den s.k. Abrahamaffären. Abraham var en amerikansk statsvetare som på 1980-talet skrev en bok om Weimarrepubliken, som efterhand avslöjades innehålla stora mängder sakfel i förhållande till använt arkivmaterial. När han senare rättade till sakfelen och publicerade en andrautgåva ändrade han inte en enda aspekt av sin tolkning. Kritikerna framhöll att citaten och många andra uppgifter inte stödde hans argumentation.

Abrahams teknik verkar ha varit att han förvanskade historiska fakta och därigenom fick stöd för sina teser och kunde undvika mothugg mot teserna. För mig är Abrahams teknik synnerligen välkänd från svenska barnavårdsutredningar och familjerättsutredningar. När mängder av undanhållanden, partiskhet, sakfel, fabricerade uppgifter osv. påtalas av drabbade, så sker inga rättelser i utredningens text och resonemang och bedömningar justeras aldrig. Man driver en tes och låter uppgifternas

karaktär och urval vara hur osakliga som helst, bara de ger eller verkar ge stöd åt tesen.

Evans (s 131f) menar att Abraham "undermedvetet formade de belägg han samlat i sina forskningsanteckningar till att passa in i den tolkning som han på förhand hade utarbetat". Det framgår inte hur Evans anser sig veta att det var undermedvetet och inte medvetet i större eller mindre grad. Allmänt sett över många verksamheter i samhället förekommer mycket fusk som är medvetet.

Snarast mer anmärkningsvärt rörande hanteringen av historiska fakta än Abrahams fusk är det generaliserande citat av historikern Stone som Evans (s 132) tagit fram, där Stone ser det som "*självlart att man gör misstag*" och att han "*inte tror det finns en enda forskare i hela västvärlden som har oklanderliga fotnoter*".

Mycket pregnant är Stones av Evans (s 132) anförda uttalande att "*Arkivforskning är ett specialfall av livets allmänna oreda*", dvs. annorlunda uttryckt skulle många s.k. historiska fakta ingå i livets allmänna oreda.

Att Stone själv i sin forskning tvingats medge mycket allvarliga misstag understryker denna rätt fantastiska argumentation

som säkert skulle skickat honom utför såpad plankan inom många andra discipliner, dock inte historia (!?)

Beträffande postmodernismens teoretiska hållning så konstaterar Evans (s 134) att "*Auschwitz var inte någon diskurs*" och samma ståndpunkt tycks även postmodernisten Hayden White inta. Själv har jag besökt Auschwitz och Birkenau och har mycket svårt att tänka mig att alla konkreta historiska fakta på plats skulle vara senare konstruktioner och förfälskningar som även skulle kräva förklaring av var några miljoner människor blev av och även en annan förklaring av överlevares vittnesmål i termer av konspiration och lögn och dessutom utpekande av vem/vilka som förfälskat etc.

Övrig kurslitteratur

Den grundläggande betydelsen av källkritik och rigorös granskning av källmaterial (bl.a. med hänvisning till rankeaner och weibullskolan) påpekas här och var i litteraturen.³ Men inga mer preciserade, begreppsligt laddade framställningar

³ Iggers, Georg G. (2005), *Historiography in the twentieth century*, t.ex. s. 25.

Odén, Birgitta (2006), *Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön*, s. 7ff.

kring begreppet historiska fakta finns, inte ens hos Berge som tar upp ett antal teoretiska begrepp rörande begriplighetsformer och förklaringar.⁴ Mycket intressant är den omvärdering rörande tillförlitligheten hos muntliga vittnesmål som skett i mer realistisk riktning.⁵ Salomon diskuterar reaktionen mot *"det hävdvunna faktasamlandet"* och påtalar att gränsen mellan fakta och fiktion har förändrats.⁶ Han betonar dock att det fortfarande är viktigt för historiker *"att säkerställa fakta"*.⁷

Urval

Ett annat grundläggande begrepp är **"urval"**. Med denna term menas *"det att välja (och sammanställa) föremål eller företeelser som är intressanta från viss synpunkt, speciellt för att göra dem till föremål för (statistisk) undersökning: urvalsprincip, ett slumpmässigt urval, ett vinklat urval av information"*.⁸

Inom forskning sker val/urval/begränsningar vad gäller t.ex. undersökningsområde, frågeställningar, hypoteser, källmaterial, intervjuade personer etc. Det står klart att art,

⁴ Berge, Anders (1995), Att begripa det förflutna, hela boken

⁵ Green, Anna, & Troup, Kathleen (1999), The houses of history, chapter 9

⁶ Salomon, Kim (2009), Den kulturella vändningens provokationer, s. 77, 80

⁷ Ibid., s. 82.

⁸ Nationalencyklopedins ordbok (2000).

inriktning, skevhet, bredd, procedurer, kontroller etc. vad gäller urval kan avsevärt påverka resultatbilden.

Kap. 1. Historieskrivningens historia

Evans (s 44f) pekar på hur tyska historiker använde en *"partisk urvalsprincip"* rörande material om första världskriget. Evans (s 47) påpekar hur iakttagande och insamlande av fakta styrdes av historikernas *"förutfattade syn på det förflutna"*. Namier kritiseras av Evans (s 50f) för att ha varit *"ytterst selektiv i sitt urval av belägg och inte tvekade att 'skära ut' sina citat ur källorna för att de bättre skulle tjäna hans syften"*.

Kap. 2. Historia, vetenskap och moral

Det nämns av Evans (s 70) att Geyl påtalat att den välkände Toynbee *"bara valde ut det material han ville och plockade upp några godtyckliga ledtrådar ur den historiska verklighetens komplicerade härva"*. Även nämns av Evans (s 82) med relevans för frågan om urvalsprocesser att White konstaterar att historikerna *"som regel (använder sig av) den litterära prosan som medel, med alla möjliga sorters bilder och metaforer som inte återfinns i det källmaterial man utgår*

ifråna". Det betyder att ett urval av externt material tillförs och antagligen i stor utsträckning omedvetet.⁹

Kap. 3. Historikerna och deras fakta

Evans (s 97) menar i frågan om urval av material ur dokument att Elton har fel i sin uppfattning att det bara skulle finnas ett enda legitimt sätt att läsa ett givet dokument. Som exempel anförs av Evans (s 97) LeRoy Ladurie som utläste detaljer om vardagsliv ur inkquisitionens förhör med kättare. Nytt urval ur, ny läsning av, redan tillgängligt material är möjligt.

Urval av och i dokument vägleds enligt Evans (s 99) av intressen i historikerns egen tid. Evans (s 100f) pekar på att arkivarier ofta rensat ut dokument som de ansett ointressanta, men som kanske i en annan epok skulle framstått som värdefulla. Dokumentationen från det förflutna är fragmentarisk och urvalsprocessen kan ha varit skev. Evans (101f) talar om att lägga ett pussel där det saknas ett betydande antal bitar, vilket öppnar för alternativa helhetsbilder. Ensidigt pusslande kan enligt min uppfattning skapa blindhet för alternativa hypoteser.

Kap. 4. Källor och diskurser

⁹ Green & Troup (1999), chapter 8

White, Hayden (1999), *The fictions of factual representation*, hela skriften

Beträffande urval (och hypotesprövning) konstaterar Evans (s 131) att *"historiker är vana vid att testa olika idéer på beläggen och överge dem när de inte passar. Belägg som löper på tvärs med argumentationen kan inte utelämnas eller förvanskas utan måste förklaras."*

Evans (s 131) citerar även Hexters konstaterande om urval (och hypotesprövning):

"Långt ifrån att bara leta efter belägg som kan tänkas stödja hans tes, måste han (dvs. historikern) leta efter sårbara punkter i denna tes och tänka ut metoder för att pröva dem."

Kap. 5. Historiska orsakssammanhang

Evans (s 151) nämner en kontrovers kring hur urval av händelser går till. Vissa hävdar att *"urvalet till stor del styrs av de berättelser och strukturer som förekommer i det förflutna självt, medan andra anser att det är historikern som tvingar fram det"*.

Kap. 7. Kunskap och makt

Vad gäller urval påtalar här Evans (s 198) förekomst av *suppressio veri* (undanhållande av relevanta uppgifter) vid historieskrivning.

Kap. 8. Objektiviteten och dess gränser

Beträffande urval refererar Evans (s 225f) till Carr:

”Historikern börjar med ett provisoriskt urval av fakta och en provisorisk tolkning efter vilken urvalet har gjorts...”

Övrig litteratur

I flera av skrifterna påtalas Annales-skolans inriktning på total historia, vilket får konsekvenser för urval.¹⁰ Det är även av litteraturen i stort klart att historiker står inför urvalsproblem, med stora konsekvenser, när det gäller val av teori.¹¹

Salomon konstaterar att *”Fakta måste väljas och organiseras efter en plan som styrs av vilka frågor man som forskare ställer till det förflutna.”*¹² Sedan är frågan varifrån frågorna kommer...

Hypotes

Med hypotes avses *”(vetenskapligt) antagande som görs för att förklara iakttagna fakta, och som kan prövas med hjälp av nya iakttagelser”* (här bortses tydligen från deskriptiva hypoteser).¹³ Det finns en inbyggd osäkerhet i begreppet och

¹⁰ Green & Troup (1999), s. 88.

Odén (2006), s.17.

¹¹ Green & Troup (1999) hela boken.

Iggers, (2005), hela boken.

Österberg, Eva (1990), *Etik i historisk forskning*, t.ex. s. 4,5,13.

¹² Salomon (2009), s. 79.

¹³ Nationalencyklopedins ordbok (2000)

en hypotes skall vara möjlig att pröva. Som påpekats av vetenskapsfilosofen Popper är det viktigt att det kan anges på vad sätt hypotesen skulle kunna falsifieras – den skall vara falsifierbar.¹⁴ I samband med begreppet hypotes förekommer begreppen mothypotes respektive alternativa hypoteser och även kontrainduktiva hypoteser i vetenskapsfilosofen Feyerabends anda. Alternativa hypoteser kan vara förenliga eller oförenliga.

Kap. 1. Historieskrivningens historia

Det påpekas av Evans (s 54) att samhällsvetenskaperna ledde till "*nya hypoteser*" att pröva för historikerna.

Kap. 4. Källor och diskurser

Det finns även beträffande hypotesprövning anledning hänvisa till de tidigare under rubriken "Urval" återgivna uttalandena av Evans respektive Hexter.

Övrig litteratur

En viktig synpunkt är att historiker "*skyddar*" sina hypoteser genom att framlägga dem så vagt att de blir svåra att granska och falsifiera.¹⁵

¹⁴ Popper, Karl R. (1959), The logic of scientific discovery, chapter X

¹⁵ Jarrick, Arne (1998), Historieforskningen inför framtiden, s. 31, 38, 40, 50-51.

Sammanfattande bedömning

Evans bok ger en intressant bild av mångfalden av uppfattningar inom området historieskrivning. Vad gäller texten kring de tre granskade begreppen, så framstår framställningen som tunn och vag. Det kan kanske invända satt begreppslig och metodologisk analys inte är Evans syfte, men motfrågan kan ställas om inte sådan analys skulle bidra till att klara ut frågor om historieskrivningens möjligheter att kunna reda ut det förflutna, något som Evans uppehåller sig mycket vid och särskilt i relation till postmodernistiska synsätt. Även om vissa tankefel är antydda i framställningen, så saknas mer tydligt begreppet tankefel i anslutning till de tre här granskade begreppen.¹⁶

Det förtjänar att nämnas att i *Historisk Tidskrift* (2005, nr 2) har ett flertal svenska historiker (Blomberg, Jarrick, G.B. Nilsson, R. Nilsson, Torstendahl, Ågren) utifrån något skilda uppfattningar diskuterat frågan om resultatens giltighet inom historieforskningen. Giltigheten bör bl.a. vara beroende av vad som anses som historiska fakta och av hur urval och hypotesprövning bedrivs.

¹⁶ jfr Kjeldstadli, Knut (2009), *Det förflutna är inte vad det en gång var*, s. 204, ang. felslut

Litteraturförteckning

Berge, Anders (1995), *Att begripa det förflutna*, Lund: Studentlitteratur.

Blomberg, Eva (2005), Sätt att se, *Historisk Tidskrift*, 125(2), 263-273.

Evans, Richard J. (2008). *Till historiens försvar*. 2:a uppl. Stockholm: SNS Förlag.

Garfinkel, Harold (1984), *Studies in ethnomethodology*, Chichester, UK: Blackwell Publishers.

Green, Anna, & Troup, Kathleen (Eds), (1999), *The houses of history. A critical reader in twentieth-century history and theory*, Manchester: Manchester University Press.

Iggers, Georg G. (2005), *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge*, Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.

Jarrick, Arne (1998), Historieforskningen inför framtiden. En återblick juni 1998, i Qvarsell, Roger, & Sandin, Bengt

(red), (2000), *Den mångfaldiga historien. Tio historiker om forskningen inför framtiden*, Lund: Historiska Media.

Jarrick, Arne (2005), Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva. *Historisk Tidskrift*, 125(2), 219-231.

Kjeldstadli, Knut (2009), *Det förflutna är inte vad det en gång var*, Lund: Studentlitteratur.

Nationalencyklopedins ordbok (2000), utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra Böcker.

Nilsson, Göran B. (2005), Historia som vetenskap, *Historisk Tidskrift*, 125(2), 189-207.

Nilsson, Roddy (2005), Postmodernism, källkritik och historieskrivning, *Historisk Tidskrift*, 125(2), 233-248.

Odén, Birgitta (2006), Den franska Annales-revolutionen och den svenska historikermiljön, förord i Burke, Peter (2006), *Annales-skolan. En introduktion*. Göteborg: Daidalos.

Popper, Karl R. (1959), *The logic of scientific discovery*, London: Hutchinson.

Salomon, Kim (2009), Den kulturella vändningens provokationer, *Scandia* 75:1, s. 61-84.

Torstendahl, Rolf (2005), Källkritik, metod och vetenskap, *Historisk Tidskrift* 125(2), 209-217.

White, Hayden (1999 eller tidigare), The fictions of factual representation, i Green, Anna, & Troup, Kathleen (Eds), (1999), *The houses of history. A critical reader in the twentieth-century history and theory*, Manchester: Manchester University Press.

Ågren, Maria (2005). Synlighet, vikt, trovärdighet – och självkritik. Några synpunkter på källkritikens roll i dagens historieforskning, *Historisk Tidskrift*, 125(2), 249-262.

Österberg, Eva (1990), Etik i historisk forskning. Strunt – eller rosor i ett sprucket krus?, *Historisk tidskrift*, 1990, s.2-20